

проф. Андрей Пантев

Скъпи читатели, през 2018 г. се навършват няколко значими за България годишнини, сред които вече бяха отбелязани подобаващо 170 г. от рождението на Христо Ботев и 140 г. от подписването на Санстефанския мирен договор и освобождението на Родината ни от османско владичество. По този повод Ви предлагаме размислите на изтъкнатия български историк проф. Андрей Пантев, написани специално за нашето списание.

От Ботев до Сан Стефано и по нататък

Казват, че понякога да се видиш отстрани е по-вярната оценка. Защото имаш повече емоционални пристрастия, но и си по-прагматичен поради сравненията и разстоянията. Живеещите въвн от България българи, по тази причина, са едновременно пристрастени и равнодушни. От Прага това се вижда още по-добре, защото не е толкова далече. Дори с малко въображение, от Чехия можем да определим Христо Ботев като хусиски рицар – по дързост, хубост, талант, и мъжествен войвода. Дали това е отдавна историческа вкаменелост или с неговите подвизи оправдаваме сегашната си безпомощност? И търсим всякакви утехи. Не можем да не свързваме нашата съпротива срещу чужда власт, без да споменаваме връзката между Априлското въстание, Ботев и Освободителната война. Защото не можем тарикатски да мълчим на въпроса: „Кой изгони угнетителите от нашите земи?“. Дали финландците например, на които сме благодарни, щяха да се бият за нашата свобода, ако тогава не бяха част от Русия? Но не бяха само те. А все пак кога нова България среща модерна Европа. Дълго преди членството ни в Европейския съюз. Това европейско председателство като че ли ни идва малко повече. За-

щото е ласкателство, а се чувстваме като на изпит. Нима не предчувстваме, че то е повече процедура по ред, отколкото заслуга чрез добродетели. Ние често напомняме какво са казали Захари Стоянов и Раковски за Русия, но свенливо подминаваме, че Иван Вазов назова Европа „блудница“. Ние често забравяме, че първата среща на България и Европа е осъществена на борда на „Радецки“. Христо Ботев изпраща почитателни телеграми на френски към Европа, извиква на самия борд „Да живее Франц Йосиф“, гарантира чест и имущество на пътниците. Но в същото време използва повелителен език към евентуалната съпротива към спирането на кораба на козлодуйския бряг. Значи почит към Европа е съвместима с усещането за себезначимост. Ето това ни напомня Ботев, като се сещаме за неговия рожден ден. В очите на прагматичните бакали Христо Ботев продължава да бъде досаден несретник. Душевните бакали и изкусни хамелеончета винаги ще го гледат с насмешливо високомерие. Онези, които вечно се страхуват, че ще загубят мястото си на опашката, ще се дивят как така лудешки е пропилял живота си. Други, които ценят само платения героизъм, добронамерено се тухкат, че не е могъл да стане поне депутатин, ако не министър и

прочие. А все пак Ботев винаги ще има не само почитатели, но и идейни синове сред нас. Той е прекалено всеобхватен, за да принадлежи на фамилни кланове или на тематични монополисти. Сравним по интелект само с Любен Каравелов, но далеч надвишаващ го по талант, чар и геройство, той е всичко онова, което те ненавиждаха, което презираха и от което се страхуваха. Най-вече от това, че е от онези „луди глави“. Той е едновременно патриот и космополит, регионален, национален, гражданин на всички времена, значи общочовешки индивид. Поет, проникновено и проницателно разбрал прозаичните мотиви и лабиринти на изкусната дипломация, интимната същност на човешката природа, саможертвения смисъл на самотното геройство, опетизирало смъртта като възнагаден порив. Затова, ако не „разположим“ и съпоставим Христо Ботев в неговото европейско време и личностна среда, ако не го сравним не само в литературен план с облика на неговото особено съвремие, ние едва ли ще проумеем не само смисъла и мащабите на неговото величие, но и ще немеем пред неговото различие, което понякога тайно ни смущава! Нека признаем, че историческото вдъхновение от личности не винаги съвпада с действителното им поведе-

ние и стойност с оглед на днешните ни представи за мъдрост и прозрение. „Тогава“ те са били нещо велико, но какви биха били „днес“? Нека не се заблуждаваме – ние никога няма да получим онзи спасителен сигнал на предупреждение от миналото, който да ни създаде имунитет срещу съвременни заблуди. Нека не преувеличаваме – няма повсеместна, универсална и вечно приложима историческа стойност на някогашни културни и политически съзидания. Тук необходимите митологеми са полезни повече като емоционален ефект, отколкото като прагматична конкретика. Нещо като някогашните първи оръдия – ефектът от взрива като парализиращ страх е много по-голям, отколкото истинските физически травми, нанесени на противника!

телната драма на Парижката комуна през 1871 г. идва като предупредително назидание и горчиво разочарование главно в две направления – първото, че единството на Третото съсловие вече не съществува, второто, че новата класа – буржоазията, може да бъде не по-малко жестока, отколкото частично победената аристокрация. Но има и нещо възпроизведено от миналото – убеждението, че справедлива цел може да бъде осъществена чрез жестока методика. Тази демонична психология тепърва ще носи несправедливости, бруталности и стълкновения по света. Изглежда, че тогава историята се произнася за реформата поне в социалнополитическата сфера. Чак до 1905 г. Европа забравя за революцията като инструмент за политически

ли пророкува, че демокрацията ще унищожи цивилизацията. Основания има. Луи Блан, Кошут и Мацини стават не по-малко авторитарни като поведение от аристократите, въпреки че говорят на „Ви“ с работници и селяни.

Идва времето на двусмислените идеи, част от които полагат основите на бъдещите леви и десни тоталитаризми не само в Европа. Когато една програма „пристъпи“ към реализация, тя винаги се различава като практическо съдържание от идейния ембрион. Традицията е атакувана от предизвикателствата на идеологическите изобретатели, авторитетът е застрашен от свободата, легитимизмът заплашва народовластието, лоялността към нацията застава срещу верността към династията, вярата в

Как биха реагирали великите световни личности на проблемите и изпитанията на съвременния свят, е тема на предположения. Казват, че във всеки опит за прогнози – от политиката до спорта – срещаме немалка доза неволно проявено шарлатанство. Или преднамерено. Ботев се ражда при многозначително хронологическо съвпадение. В такива случайности интуитивно търсим символ. Месец, след като се е появил на света, през 1848 г. в Палермо и Париж избухва революция, която ще бушува до лятото на следващата година. Някъде към 1875 г. значителна част от революционните искания са осъществени по реформистки, парламентарен път. Барикадата е заменена с избирателната урна, революцията от страшилище се превръща в спектакъл. Покърти-

и социални промени. Но очакваното спокойствие не идва. Европа е запълнена от безработни революционери, които отчаяно се опитват да задържат предишния исторически престиж на революционните промени. Революцията се „настанява“ най-вече в национално-освободителните движения, въпреки че Италия и Германия са обединени не от всенароден бунт, а чрез дипломатически комбинации и войни, предизвикани от потомствени аристократи. Настъпва тъжният час на революционерите без революция, в който те стават невротични опоненти на политическата демокрация. „Всеобщото избирателно право е контрареволюция“ – твърди прославеният от Ботев Пиер Прудон. От морален аспект аргументацията е същата, с която разумният Мако-

Бога – срещу чудесата на технологическия прогрес. Към тези идеи принадлежат и два взаимно изключващи се идеала за смислен и праведен живот. Докато на мода е социалната революция, то последователите на Бърк, дьо Местр и Шатобриан са ужасени от възхода на „тълпата“. Не от зловещ антихуманизъм, а от основателен страх от темповете на демократизация. Периодът, в който живее Ботев, е може би най-противоречивата епоха в „романтичните гърчове“ на целия XIX в. Странно ли е тогава, че той самият носи тези взривоподобни заклинания?

Проследявайки творчеството, поведението, терзанията и взривните изблици на Ботев, ние с изумление намираме поразителни сходства със съдбата на най-значимите личности на XIX в., които с днешните опре-

деления можем да окажем като нестандартни. И така, кои са европейските съвременници на Ботев в личностен план? Това са българските литератори, революционери и обществени дейци: Л. Каравелов, Д. Войников, В. Друмев, И. Блъсков, С. Доброплодни, Св. Сапунов-Миларов, Гр. Пърличев, Кр. Стоянов-Пишурка, Я. Мустаков, Георги С. Раковски, Иван Касабов, Васил Левски, Стефан Стамболов, Гаврил Хлътев, Г. Бенковски, Стоян Заимов, З. Стоянов, Панайот Хитов, Иван Драсов, Киро Тулешков, Кириак Цанков, Велико Попов, Михаил Греков, Христо и Евлоги Георгиеви – роднини на Хр. Ботев, Найден Геров – руски консул в Пловдив, Хр. Тъпчилещов, П. Р. Славейков, Д. Цанков, хаджи Иванчо Пенчович – обект на язвителни фейлетони на Хр. Ботев. Нима някой от тях прилича на Ботев? Следва да се насилим много, за да ги комплиментираме по снизхождение и благодарност. Защото те приличат „по нещо“ на Поета, но нито един от тях не е сравним по всичко с него!

Сред европейските и руските революционери негови съвременници са Н. Г. Чернишевски, Сергей Нечаев – познанство с Хр. Ботев (1869), Константин Кац – известен като Доброджану-Геря – народник-социалист, приятел на Хр. Ботев, Джузепе Мацини, Джузепе Гарибалди, полски революционери от въстанията през 1830, 1848, 1863 (някои постъпват на турска служба, като Михаил Чайковски – Садък паша, известен от въстанието през 1830 г.). Хр. Ботев познава полски семейства в Одеса, знае за Лайош Кошут, Йожен Варлен, Пиер Жозеф Прудон (1809–1865), Луи Огюст Бланки (1805–1881), Фердинанд Ласал (1825–1864). Ботев е чел превод на част от „Капитала“, нещо от Енгелс, но не знае за Вилхелм Либкнехт и Август Бебел. Следват познати европейски и руски поети; после следват европейски политици; полузабравени днес европейски мислители... Този иначе скучен списък посочвам, за да видим висотата на Ботев. Той бе европеец, без да е учил в Сорбоната или в Оксфорд.

До каква степен идеите, творбите, поведението на Хр. Ботев са

една отделна културнополитическа и емоционална аналогия, самостоятелно възникнала и проявена, или са едно своеобразно отражение и продължение на европейското му време. Отговорът на двете алтернативи е „да“ и „не“ – най необичаният, но най-задълбоченият отговор при историческите равнотетки! Обща характерна черта на интелектуалния климат на тогавашна Европа е наблюдението, че интелигенцията се намира в състояние на неудовлетвореност и бунт спрямо обкръжаващата я среда. Тук следва да напомним, че за разлика от италианското Рисорджименто, балканският национализъм имаше и демографски проблеми. За разлика от България или Босна, в Италия нямаше австрийци, в Прусия нямаше баварци, а преди два века в Нидерландия ги нямаше ненавижданите испанци. Този необичаен за великодушния нрав на Ботев гняв спрямо „турците“ отразяваше тайната тревога относно бъдещото на българския етнос, който контролираше източната част на Балкански полуостров като присъствие, но в много малко райони бе напълно и абсолютно господстващ като хомогенна сплав. На него, Ботев ли, можеше да се внушава цивилизована толерантност, след като той я прояви така достолепно на борда на „Радецки“? Та той я притежаваше повече от носителите на онази търпимост, която означаваше повече послушание и покорство, отколкото мъдро очакване на естествения ход. Ботев бе видял, че потушаването на Априлското въстание като методика и безпощадност малко се различаваше от „справянето“ с бунтовете по българските земи от 1404 г. насам. Онези висши началници, които проявиха особена жестокост срещу априлци, бяха щедро възнаградени от османската власт, докато показалите чисто човешка умереност бяха порицани, заплашени, дори понижавани в длъжност. С какво тогава да убедим съвременния наблюдател Ботев и останалите във всеблага търпение?

Най-значимите гиганти от миналото все пак са проявени в конкретна и невъзпроизводима културнополи-

тическа среда и обстановка. Тяхното величие лежи не в лесното им вграждане в съвременни идеологии, а в противопоставянето им срещу униформеността на тогавашното време. Те са видели бъдещия свят в перспектива, докато другите са били само чакащи слепци. Те са разбирали, че древният порив за един подобър свят изисква дързост, която страхливите носители на „добрия разум“ са смятали за лудост. Затова ние чествуваме днес не разумните, а храбрите. Пътят на България към Европа има много имена, много коридори, много начални точки и временни станции. Но в културноисторически смисъл на приемственост и продължение, това е европейското време на Ботев.

Преди това са мъченическите априлци – започва една трагична епопея, която предизвиква особената война в историята на XIX век. Кои войни от същото време са наричани Освободителни? Тя не приличаше на войните на Наполеон, дори Отечествената война на Русия срещу него, нито Гражданската война в САЩ 1861 – 1865 г., нито Кримската война преди това, нито трите войни за обединение на Германия, водени от Бисмарк срещу Дания, Австрия и Франция. Освободителната война бе война на вярата, война на чувството, война за избавлението на българите, война с най-много доброволци във всичките бойни кампании на същия век. Войната не бе възможна без Априлското въстание, но без войната, това въстание щеше да си остане един тъжен акорд от нашите трагически геройства. В нея наред с руските богатири, генетичните и идейни наследници на Пушкин и Лермонтов, маршируваха и сенките на нашите мъченици от въстания, бунтове и съзаклятия. Опълченците следваха тези сенки и затова бяха толкова безумно храбри при Шипка и Шейново. Така, макар и със съдбоносно закъснение, ние поставихме името България отново на европейската карта. Затова когато сме далеч от тази земя, в която се разиграха такива драми, обръщаме поглед към родители и спомени и правим една малка, но значима България от тях. ♦